

МРНТИ 03.91

УДК 39

УГСАА ЗАЛГАМЖИЛСАН ЗАСАГ НОЁДЫГ ЗАСАГ ДАРГА БОЛГОСОН НЬ

Н.Батболд

Улаанбаатар Их Сургуулийн докторант

E-mail: Batbold.onolt@gmail.com

Товчлол: Монгол дахь засаг захиргааны зохион байгуулалт нь өмнөх нийгмийн бэлгэдэл болж байсан язгууртан ноёдын нийгмийн байр суурийг ч өөрчлөх шалтгаан болж байв. Түүний нэг жишээ нь угсаа залгамжилсан ноёдыг дарга гэсэн байр суурьтай болгох үйл явц байв. Энэ нь нэг талаараа тэдний улс төрийн нөлөөг бууруулах ажлын эхлэл болж байв. Энэхүү үйл ажиллагааг явуулсанаар тэдний хөрөнгийг хураах, хэлмэгдүүлэх нөхцлийг бүрдүүлжээ.

Түлхүүр үг: Засаг ноёд, хошуу дарга, засаг дарга, засаг захиргааны өөрчлөлт

ҒТАМР 03.91

ЭОЖ 39

МҮРАГЕРЛІК ЗАСАГ НОЯНДАРЫН ӘКІМ БАСШЫ ЕТКЕНДІГІ

Н.Батболд

Ұлан-батыр университетінің докторанты

E-mail: Batbold.onolt@gmail.com

Түйін: Монғолияның әкімшілік құрылымын жаңғыртууы бұрынғы қоғамның символы болған ақсүйек нояндардың әлеуметтік жағдайын да өзгертуге себеп болды. Оның бірі айғағы, мұрагерлік нояндардың бастық дәрежеге көтерілу процестері болды. Бір жағынан, бұл олардың саяси ықпалын төмендетуге бағытталған күш-жігерінің бастауы болды. Осылайша олардың мүлкін тәркілеуге және репрессияға ұшыратудың алғышарттары жасалған болатын.

Кілт сөздер: Засаг нояндар, хошуын бастығы, әкімдер, әкімшілік өзгерістер

IRSTI 03.91
UDC 39

APPOINTING PRINCES ARISTOCRATS AS LOCAL GOVERNERS

N. Batbold

Doctorant of University of Ulaanbaatar

E-mail: Batbold.onolt@gmail.com

Abstract: The changes of administrative system in Mongolia was also a reason to change the social position of the aristocracy, which had been a symbol of society in the past. One example was the process by which hereditary princes were promoted to the position of governor. On the one hand, this was the beginning of their efforts to reduce their political influence. This led to the confiscation and repression of their property.

It was changing the administration system that transformed hereditary nobles of the banner to elected governors. The process put the aristocrats of Golden lineage far away from their political and economic powers. It also created an unfavourable condition of blurring the Mongol origin. The nobles supported the People Government; therefore, they accepted the radical change and co-organized the new administration system. Due to their policy was to the continuous action of Mongol State. However, the reducing of aristocrats' power influenced their economic power badly and confiscated their property. Ultimately, the change made the hereditary nobles a victim of political persecution.

Keywords: governors, administrative change

1923 оны 1 дүгээр сарын байдлаар Монгол Улсад 120 хошуу, тэдгээрийг захирсан засаг ноёд хийгээд бүгдийн дарга нар байв. Монгол оронд Үндэсний ардчилсан хувьсгал явагдах үйл хэрэг, Ардын засгийн газар бэхжин тогтох, Ардын нам өргөжин тэлэхэд Сэцэн хан Д.Навааннэрэн, Хатанбаатар С.Магсаржав, Л.Сумьяа бэйс, Дөрвөд далай хан Г.Түмэндэлгэржав, Үнэн зоригт хан Н.Содномжамцой, Чин ачит ван Гончигдамба нарын олон засаг ноёд гар бие оролцсон байдаг.

Угсаа залгамжилсан засаг ноёдын эрх хэмжээг хязгаарлах үүднээс Ардын засгийн газраас 1923 оны 1 дүгээр сарын 5-нд “Монголын олон засаг ба засаг бус ван гүнгүүдийн эрх хэмжээний дүрэм”-ийг батлан гаргажээ.

Энэхүү дүрэмд: “Халхын олон засаг ба засаг бус ван гүн, тайж нарыг энэхүү дүрмийн ёсоор тус бүр батлан агуулахаас гадна, олон засгийг цөм засаг дарга”¹ хэмээн нэрлээд аль нэгэн засаг дарга нь, ард олны санаанд үл нийлэлцэх буй аваас, харьяат хошууны хурлаар шүүмжлэн хэлэлцээд хууч-

¹ ТЕГ-ын Тусгай архив. Х-1, Д-1, ХН-149, т.4.

ныг устган, засаг дарга буюу хошууны даргыг сонгож, Засгийн газар мэдүүлэн батлуулахаар болгожээ.

Энэхүү дүрэм ёсоор угсаа залгамжилсан засаг ноёд засаг дарга болж, үе улиран сонгогдох асуудал нь хошууны хурлаар шийдвэрлэгдэх болсон байна. Энэ тухай мөн дүрэмд: “олон засаг дарга нарын дотроос, нас өтөлсөн буюу бие эмгэглэсэн учир, гуйн мэдүүлж, засаг даргын тушаалаас огцрох буюу бие барах аваас уул хэргэм зэргийг тухай бүр түүний үр хүүхдэд, болох зохихыг үзэж залгамжлуулахаас гадна, хэрэв насанд хүрсэн буюу хүрмэгц эрдэм чадал бий агаад, харьяат хошууны хурлаар зөвшөөрөн батлах бол засаг даргын тушаалыг мөн хамтатгаж болохоос гадна, гагцхүү засаг даргад батлахын нана ... хүнс хэрэглэлийг /хангамж/ хэнд ч олгож үл болно. Засаг дарга нар, орон гарсан хойно, хэрэв залгамжилбал зохих үр хүүхэдгүй нь буй аваас, түүний уул хэргэм зэргийг ойр төрлийн тайж нарт залгамжлуулж болно. Гагцхүү засаг даргын орыг харьяат хошууны хурлаар шүүмжлэн хэлэлцэж тайж ард гэж ялгаварлахгүй, насанд хүрсэн бөгөөд бичиг хэрэгт боловсронгуй, ард олны тусыг бодох шударга цэгц хүнийг сонгож, Засгийн газар батлуулан хошууны дарга тавивал зохино” гэж зааснаар тэдгээрийн эрх хэмжээг бүрэн хязгаарлаж, хошууны хурал буюу жирийн ардын мэдэлд шилжүүлсэн байна.

Улмаар 1923 оны 3 дугаар сард “Монгол Улсын нутгийн захиргааны дүрэм”-ийг баталж: “Бидний Монгол Улс нэгэнт ардын эрхтэй хэмжээт цаазат улсын засгийг байгуулсны тул, арван гэрээс дээш баг, сум, хошуу, аймаг, улсын засгийн газар хүртэл тус тусын ардын төлөөлөгчдийг сонгон хуралдуулж, дэс дараалан хурал байгуулан, элдэв хэрэг зүйлийг шүүмжлэн хэлэлцүүлж, олонхын саналаар таслан тогтоож, ардын эрхийг эрхэмлэн хүндэтгэвэл зохино” хэмээн тогтоосноор засаг дарга нарыг үе улируулан сонгуулахгүй байх арга хэмжээг бүрэн бататгажээ.

Гэвч нутгийн захиргааны дүрэм ёсоор хошуудын хурлыг байгуулах хүртэл засаг ноёд засаг дарга хэвээр байсан тул Ардын засгийн газраас орон нутгуудад нутгийн захиргааг шинээр байгуулах ажлыг явуулахаар Засгийн газрын төлөөлөгчийг явуулж, хошуудын хурлыг байгуулж, засаг дарга нарыг сонгох, Засгийн газраар батлуулах ажлыг гүйцэтгүүлжээ. Энэхүү үйл ажиллагааны хүрээнд “Хошуу, шавийн газар түр цагийн хурал байгуулах тухай”¹ дүрмийг батлан гаргаж, хошуудад төлөөлөгчдийг томилохдоо, хошуудын хуралд энгийн ардыг оруулах, тайж, ноёдыг оруулахгүй байх заавар өгчээ. Энэ нь засаг дарга болсон ноёдын эрх мэдлийг хязгаарлаж, улс төрийн хүрээллээс халахад чиглэгдэж байв.

Ингээд хошуудад Засгийн газрын төлөөлөгч нарыг томилон явуулжээ.

Үүнд: “Хан Хэнтий уулын аймгийн зүүн захын хошууд:

Манлай ван, Пунцагравдан, Ачит ван, Ялгуусны шавьд Чадрабал, Дуламсүрэн, Аюурзана нар,

¹ УТНОНББТ. Ф-4, Д-1. ХН-196. Т.1-10.

Эрхэмсэг бэйс, Илдэн хошуу, Үйзэн бэйсэд Сэвжид, Чойжинжав нар,
Саруул гүн, Эрдэнэ гүн, Дархан хошой чин ваны хошуунд Гомбосүрэн,
Банзрагч нар,

Хурц ван, Егүзэрийн шавь, Ёст бэйсэд Балжинням, Түдэв нар,
Хантайшир уулын аймгийн хошууд:

Засагт хан, Номун хан хутагтын шавь, Жонон ванд түшмэл Эринжавыг
туслахын хамт,

Илдэн засаг, Итгэмжит бэйл, Ёст засагт Ламжав, Товуудорж нар,
Бишрэлт гүн, Үйзэн бэйс, Сүжигт гүнд Жамсранжав, Гунаажав нар,
Дайчин ван, Дархан бэйл, Эрдэнэ бэйсд Мичиддорж, Ишванжил нар,
Баатар ван, Сэцэн ванд Луузанжав, Сандуйжав нар,

Ялгуусан хутагтын шавь, Цогтой ван, Жалханз хутагтын шавьд Дүгэржав,
Дагвацэнз нар,

Далай гүн, Ахай бэйл, Мэргэн засагт Цэсэнжав, Дожообаасүм нар,
Ачит ван, Зоригт ван, Дүүрэгч ванд Чимэд-Очир, Дамбалбалжир нар,
Цэцэрлэг Мандалын аймгийн хошууд:

- Илдэн ван, Ахай бэйл, Үйзэн ванд Лхамсүрэн, Гиваанжав нар,

- Сайн ноён хан, Эрдэнэбандида хутагт, Дайчин ванд Гомбо, Цоодол, Лув-
санцэрэн нар,

- Ёст бэйл, Эрдэнэ мэргэн ноён хутагт, Дархан гүнд Хорлоо, Даваасамбуу
нар,

- Цогтой гүн, Чин сүжигт номун хан, Эрдэнэ ванд Санжаажав, Задрэгзэнэ
нар,

- Жонон бэйл, Наран хутагт, Нар банчин хутагтад Содном, Гомбо нар,

- Хошууч бэйл, Дашпунцаглан хийдийн хошуу, Хамба номун ханд Доржпа-
лам, Балган нар,

- Баатар бэйл, Далай ван, Эетэй гүнд Дэлджав, Бэхи нар,

- Сэцэн ван, Шива ширээт хутагт, Хатанбаатарт Очир, Нацагдорж нар,

- Мэргэн засаг, Сүжигт бэйс, Ачит гүнд төлөөний түшмэл Батсугар тусла-
хын хамт,

- Зая бандида хутагт, Зоригт гүн, Түшээт гүнд төлөөний түшмэл Чойжил-
сүрэн туслахын хамт,

- Бишрэлт бэйл, Саруул гүн, Эрх бэйсд Данзан, Чогчин нар”¹-ыг томилсон
байна. Гэвч хошуудад түр цагийн хурал байгуулахад засаг ноёд, тайж нарыг
оролцуулахгүй байх үүрэгтэй томилогдсон төлөөлөгчид хошууны засаг но-
ёдтой хамтран хурлыг зохион байгуулах, зарим тохиолдолд засаг дарга удир-
дан гүйцэтгэж байжээ.

Засагт хан аймгийн олон хошуудад нутгийн захиргаа байгуулах төлөөний
түшмэлээр томилогдсон Эринжав: “Эдүгээ Монгол Улсын ардын Засгийн
газраас олон аймаг шавьд томилогдсон төлөөний түшмэл өөр өөрийн аймаг
хошуу шавь зэрэг газар одоо нутгийн захиргааг идэвхийлэн шаардан гүйцэ-

¹ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Тал 87-88а.

тгэхэд ... харьяат аймгийн хошуу шавьд түшмэл миний бие дараагаар одож уг хэргийг гүйцэтгэвээс зохих нь мөн тийм бөгөөд энэ хэрэг болвоос хүнд чухал хойш яашаар аваачиж үл болох учир миний бие зүүн этгээд захын Ахай бэйл Цэрэндорж, Далай гүн Содномванчиг нарын хошуунаас үүсгэн дараалан одож гүйцэтгэн шийтгэхээр мордсон учир томилогдсон аймгийн 23 засаг, Шанздубын газар хуваан тушааж явуулан хүрмэгц байцаан үзэж өөр өөрийн харьяат хошуу шавьд нутгийн захиргаа байгуулах хэргийг тогтоосон дүрэм хэмжээний ёсоор тус тус түргэн үүсгэн шийтгэж цаг тухайд өчүүхэн төдий ч саатал дутагдал үгүй болгон бэлтгүүлж гүйцэтгэн шийтгэж уламжлан мэдүүлээд дав даруй шударга болгосугай. Үүнийг Хантайшир чуулганы дарга Цогтой ван, жанжин Сэцэн ван танд мэдэгдэн явуулаад байцаан томилж нэгэн адил шаардан гүйцэтгүүлмүй”¹ хэмээн Засагт хан аймгийн хошуудад хурлыг зохион байгуулахыг мэдэгдэж байжээ.

Мөн Сэцэн хан аймгийн Чин Ачит ван Тогтохын хошуунд төлөөний түшмэлээр Бат-Очирын бичигт: “Сэцэн хан аймгийн чуулган даргын газраас бидний эдүгээ сууж буй Чин Ачит ван Тогтохын хошууны бүх өрхийг 13 сум, 38 баг болгон зохиож, сум ба баг арван гэрийн хурал нээж тус тусын занги дарга нарыг сонгон баталж басхүү хошууны хуралд сум бүрээс дүрмийн ёсоор 5 төлөөлөгч ирүүлэн хошууны хурлыг байгуулан эдүгээ засаг Чин ачит ван Тогтохыг засаг даргад хэвээр баталжээ”² хэмээн тэмдэглэжээ.

Хошууны ард иргэдээс угсаа залгамжилсан засаг ноёдыг засаг даргад улируулан сонгох явдал ихээхэн гарч байв. Сэцэн хан аймгийн Манлай вангийн хошууны ардуудаас Хан Хэнтий уулын аймгийн яаманд өргөсөн бичигт: “Хошууны ард олон бүгдээр хуралдаж үүнд мэхийн хянаваас үзсэн бид нар угаас газар газрын хачин ядуу хүмүүст автономит Засгийн үед анх хошуу болон тохиносноос нааш улс төрийн гэгээн соёлд шүтэж энэхүү дарга Долсон өөрийн хөрөнгөөр хүмүүжүүлэн тэжээв. Ийнхүү дансанд албыг залгамжлуулан зүтгэж дорогш аж төрөн амьдарсаар эдүгээд хүрэв. Энэ хооронд харгислан дарласан хашраан зовоосон зүйлгүй учирт хошууны даргад хэвээр баталсан бөлгөө. Эдүгээ болбоос ардын гэгээн Засгийн зорилтод нийлүүлэн урагш дэвшиж, хойчийг сайжруулахыг удирдан оролдсоор бүхий”³ хэмээн хошууны дарга М.Долсонгийн чин зүтгэлийг үнэлэн засаг даргад сонгосноо илтгэж байжээ. Мөн Сайн ноён хан аймгийн Эрх гүний хошууны ардын хурал 29 гишүүнтэй хуралдаж “Эрх бэйс Содномбигмэддоржийг элдэвт тэнцэнэ. Олны зовлон зүдгүүрийг мэдэх бөгөөд эрдэм үсэгт боловсронгуй, үнэнч шударга”⁴ хэмээн 23 гишүүн сонгосноор засаг даргад сонгогджээ. Засгийн газраас “Эрх бэйс Содномбигмэддоржийн хошуунд нутгийн захиргаа байгуулж

¹ УТТА. Ф-1. Д-1. Хн-166

² УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-216а. Т.11.

³ ТЕГ-ын Тусгай архив. Сан-1. ДХГ. У. Хн-127

⁴ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-306. Т.19-20.

засаг даргыг хэвээр баталсан нь дүрэм хэмжээ заавар тушаалд нийлэлцсэн”¹ хэмээн баталжээ. Энэ мэтчилэн эрдэм мэдлэг, ард олондоо нэр хүнд бүхий засаг ноёдыг засаг даргад сонгож, Монгол Улсад Засаг захиргааны өөрчлөлтийг явуулахад засаг ноёд гар бие оролцсоор байв.

Ардын Засгийн газраас явуулсан засаг ноёдыг улс төр, эдийн засгийн эрх мэдлээс нь холдуулах, улмаар нийгмийн өөрчлөлтийг хийх зорилтод хошууны ард олон нь бичиг үсгийн боловсролгүй, хошууны албан хэрэг хөтлөлт, үйл ажиллагааг явуулах чадамжгүй байдал нь саад болж байв. Дотоод Явдлын Яамны 1925 оны 10 дугаар сарын 25-ны өдрийн нэгэн бичигт: “Гишүүн Баттөмөрөөс харьяат хороонд өргөх бичгийн дотор өчүүхэн хүнийг манай хошуу харьяат хошууны даргад сонгож зохих газар мэдүүлэв хэмээнэ. Үүнд Баттөмөр би монгол үсэг огт танихгүй, мөн ер сурсан төсөөлсөн эрдэм чадалгүй дан ганц ардын хувьсгалт намын хэрэгт бат тангаргийг баримтлан сахиж мэтгэн зүтгэн явааг журмын нөхөд бэлхнээ толилцгоох ба хошууны даргын тушаал болбоос бичиг хэрэгт боловсронгуй эрдмийг сонгож тавих хэрэг мөн бөгөөд ... гишүүн миний эл үнэн учир байдлыг толилж тэрхүү тэнцэхгүй тушаалыг шилжүүлэх”²-ийг гуйж байжээ.

Нөгөөтээгүүр Ардын Засгийн газраас гаргасан эрх зүйн баримт бичгийн хүрээнд засаг дарга болж, эрх ямбаа хасуулсан засаг ноёд өөрийн саналаар засаг даргаас бууж байв. Тухайлбал: “Саруул гүн Дамдинжав бие өвчтэй учрыг гаргаж тушаалаас чөлөө гуйсныг ёсоор болгож”³ байжээ.

Засаг дарга нарыг сонгох асуудал нь хошуудад түр цагийн хурал байгуулахаар томилогдсон Засгийн газрын төлөөлөгчдийн үзэл бодол, хандлагаас хамаарч байсан байна. “Хан Хэнтий уулын аймгийн зүүн захын хошуу шавийн хурлыг удирдан нээлгэхээр тушаал гаргасан түшмэл Гомбосүрэн, Банзрагч, засаг дарга дархан хошой чин ван Намжилдэндэввандуйдоржийн тамгын хэрэг шийтгэгчдээс тус хошууны хурлыг нээлгэж хурлын тогтоол зэргийг зохих газар хүргүүлэн мэдүүлж батлуулах зэргийг учрыг гаргаж ... тушаасаар бүхий нь энэхүү ван Намжилдэндэввандуйдоржийн хошууны даргад чухам хэнийг сонгосон ба хуучин засгийг юу хэмээн огцруулсан зэрэг учрыг огт тодорхойлсонгүй”⁴ явуулж байсныг нь Засгийн газраас буцааж байсан байна.

Мөн засаг даргыг сонгох тухай асуудал дээр Монгол Улсын Ерөнхий сайд Б.Цэрэндорж Монгол ардын намын Төв хороонд: “Эдүгээ манай ардын Засгийн газраас Хан Хэнтий уулын аймгийн баруун захад суулгасан төлөөний түшмэл Одсэрээс, тус аймгийн Сэргэлэн гүн Дугарсүрэнгийн хошуунд одож хүн ам хөрөнгө малыг байцаан тодорхойлж нутгийн захиргаа байгуулан тодорхойлж нутгийн захиргаа байгуулан хошууны хурлыг удирдан нээлгэж хошууны даргад олонхын саналаар захирагч Уртнасанг сонгосон зэрэг учрыг

¹ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.121-122.

² УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-296. Т.1-8.

³ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.125-127.

⁴ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.119-120.

гаргаж Ардын Засгийн газар ба Ардын Намын Төв Хороо, Дотоод Явдлын Яам, Хан Хэнтий Уулын аймгийн яамдад арван тоот бичгээр өргөн мэдүүлж ирсэн нь манай Засгийн газар хүлээн авч байцааваас төлөөний түшмэл Одсэр Сэргэлэн гүн Дугарсүрэнгийн хошуунд нутгийн захиргаа байгуулсан зэрэг явдал цөм хэмжээ заавар тушаалд төлөв нийлэлцэхүй. ... засаг гүн Дугарсүрэн ард олныг харгислан дарласан ба албадан татварласан эсвэл тэр өөрөө эрдэм бичиг үл төсөөлөх, үхээнц дорой тушаалын хэргийг бүтээн чадахгүй болж засгаас огцруулахыг ирсэн зэргийн явдал буй аваас дүрмийн ёсоор учрыг тодорхойлон гаргаж хошууны даргад сонговоос зохихыг төлөөний түшмэл Одсэр мэдэхгүй хэмээвээс болохгүй. Одоо Дугарсүрэн тэр аль газраас ямар хэргийн учир хэрхэн чингэж засгаас огцруулсан болох нь тодорхойгүй битүүлэг. Энэ төдийгээр батлан тогтооход дүрэм хэмжээнд үл нийлэлцэх бөгөөд учир дутагдах зүйл буй тул зүй нь эгүүлэн тушааж байцаан тодорхойлвоос зохино”¹ хэмээн илгээснийг үзэхэд Монгол Улсын Ерөнхий сайдын зүгээс засаг ноёдыг засаг дарга болгон улмаар хошууны түр цагийн хурлыг байгуулж, засаг даргыг ард иргэдээс сонгохоор болгосон асуудал дээр туйлшралгүй дүрэм хэмжээг даган шийдвэрлэхийг эрмэлзэж байжээ.

Нөгөө талаар Засаг ба засаг бус ван гүнгүүдийн эрх хэмжээний дүрэмтэй зэрэгцэн гарсан “Монгол Улсын нутгийн захиргааны дүрэм”-д: “Улсын ба аймаг, хошуу, сум, баг, арван гэрийн дарга хүртэл аливаа албан тушаалтан буюу тус бүрийн хурлын төлөөлөгчдийг сонгоход цөм эрхбиш ард олны зөвлон зүдгүүрийг нэвтэрхий мэдэх олны тусыг бодох бөгөөд цэвэр, шударга ... хүнийг сонговол зохино” хэмээн заасан нь засаг ноёдыг улируулан сонгох шалтгаан болж байв. Энэхүү заалт ёсоор Чин ачит ван Тогтох, Манлай ван М.Долсон, Цогтой ван Дамдин-Абшаа зэрэг олон засаг ноёдын эрдэм мэдлэг, чадвар, шударгыг үнэлэн хошууны даргад сонгож байжээ.

Засаг дарга нараас хууч өвчтэй хэмээн Үйзэн бэйл Цэвэгжэв² засаг даргаас татгалзаж, Засагт хан аймгийн Жонон гүн Наваандорж³ сонгуульд нэр дэвшин ялагдаж, “Ёст бэйл Ширбазар”⁴, “Дайчин ван Жалцангомбодорж”⁵ нарын ноёд засаг даргын тушаалаас өөрийн сайн дураар огцорч, хэргэм зэргээсээ татгалзах болжээ.

Хошуу ноёдыг засаг дарга болгож, засаг захиргааны өөрчлөлтийг явуулсан нь Монгол улсын угсаа залгамжилсан алтан ургийн ноёдыг улс төр, эдийн засгийн хүрээллээс холдуулах, монголчуудын угсаа гарвалыг балартуулах нөхцөлийг бүрдүүлжээ. Энэхүү өөрчлөлтийг засаг ноёд хүлээн зөв-

¹ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.99-101.

² Засагт хан аймгийн Үйзэн бэйлийн хошууны сүүлчийн засаг ноёд Дамдинсүрэнгийн Цэвэгжав. 1915-1923 онд хошуун засаг ноён байсан.

³ Засагт хан аймгийн Жонон гүн хошууны сүүлчийн засаг ноён Юндэндоржийн Наваандорж. 1910-1923 онд хошууны засаг ноён байсан.

⁴ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.130-131.

⁵ УТНОНББТ. Ф-4, д-1. Хн-309. Т.150-151.

шөөрч хамтран зохион байгуулсан нь Ардын засгийг дэмжсэн хэрэг бөгөөд төрийн үйл ажиллагааг тасалдуулахгүй явуулах бодлогыг баримталсан ажээ.

Засаг захиргааны өөрчлөлт явагдаж засаг ноёдын эрх мэдэл хязгаарлагдсанаар тэдгээрийн эдийн засгийн эрх мэдэлд халдах, хөрөнгийг хураахад дөхөм болж, улмаар улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдүүлэх нөхцлийг бүрэлдүүлж, хожим нь Монгол Улс ЗХУ-ын харьяанд орох хүртэл асуудал гарахад хүрч байжээ.

НОМ ЗҮЙ

Ашигласан эх сурвалж.

- [1] УТА. УТНОНББТ. Х-4, Д-1. ХН-196.
- [2] ТЕГ-ын Тусгай архив. Х-1, Д-1, ХН-127.
- [3] УТА. Х-1, Д-1, ХН-166.
- [4] УТА. УТНОНББТ. Х-4, Д-1, ХН-216а.
- [5] УТА. УТНОНББТ. Х-4, Д-1, ХН-296.
- [6] УТА. УТНОНББТ. Х-4, Д-1, ХН-306.
- [7] УТА. УТНОНББТ. Х-4, Д-1, ХН-309.

Судалгааны бүтээл.

- [1] Ардын засгаас 1921-1924 онуудад авсан хувьсгалт арга хэмжээнүүд. Улаанбаатар хот: [Ардын хэвлэлийн хороо, 1954.
- [2] Бат-Очир, Л. Халхын хаадын төгсгөл. Улаанбаатар хот: Согоо нуур хэвлэлийн газар, 2001.
- [3] Бауден, Ч.Р. Монголын орчин үеийн түүх. Улаанбаатар хот: Судар өргөө хэвлэлийн газар. 2018.
- [4] Бүгд Найрамдах Монгол Улсын Их, Бага хурлын тогтоо, үндсэн хууль, тунхгууд. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэл. 1956.
- [5] Бишрэлт гүн Сундуй: амьдрал, өв. Улаанбаатар хот: Эрдэм мэдээлэл хэвлэлийн газар. 2018.
- [6] Дашням, А. Халхын сайн ноён хан Намнансүрэн, Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1990.
- [7] Дангаасүрэн, Н. БНМАУ-ын капиталист бус хөгжилт ба хөдөө дэх нийгэм-эдийн засгийн өөрчлөлт. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1971.
- [5] Дөрвөд далай хан Г.Түмэндэлгэржав. /1874-1938/. Улаанбаатар хот: Соёмбо принтинг хэвлэлийн үйлдвэр. 2009.
- [6] Монгол Ардын Хувьсгалт Намын товч түүх. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1985.
- [7] Монгол Ардын Хувьсгалт Намын 3 дугаар их хурал. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1966.

[8] Монгол Ардын Хувьсгалт Намын 4 дүгээр их хурал. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1978.

[9] Монгол Ардын Хувьсгалт Намын 5 дугаар их хурал. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1981.

[10] МАХН-ын Их бага хурал, Төв Хорооны Бүгд хурлуудын тогтоол шийдвэр. /1921-1939/. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1956.

[] Монгол Ардын Хувьсгалт Намын түүхэнд холбогдох баримт бичгүүд. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. 1966.

[11] Монгол-Зөвлөлтийн харилцаа. 1921-1974. Улаанбаатар хот. Улсын хэвлэлийн газар. 1976.

[12] Монгол Улсын Түүх. 5 дугаар боть. Улаанбаатар хот: Улсын хэвлэлийн газар. Адмон хэвлэлийн үйлдвэр. 2004.

[13] Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, үзэл баримтлал: хувьсгал, өөрчлөлт. /XX зуун/ Улаанбаатар хот: Соёмбо принтинг хэвлэлийн газар. 2008.

[14] Монгол Улсын санхүү эдийн засгийн албаны 100 жил, Сангийн анхны сайд Г.Чагдаржавын мэндэлсний 140 жил. Эмхэтгэл. Улаанбаатар хот: Мөнхийн үсэг хэвлэлийн газар. 2011.

[15] Мөнх-Очир, Д. Аззаяа, Д. Монгол Улсын аймаг, хошуу, сумын товчоо. Улаанбаатар хот: Соёмбо принтинг хэвлэлийн газар. 2014.

[16] Насанбалжир, Ц. Ардын засгаас 1921-1924 онуудад авсан хувьсгалт арга хэмжээнүүд. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн газар, 1954.

[17] Хошуудын дарга сонгох ба аймгийн хаадын тамгын хураах тухай тогтоол. Улаанбаатар, 1924.

REFERENCES

Ashiglasan jeh survalzh.

[1] YTA. UTNONBBT. H-4, D-1, HN-19b.

[2] TEG-yn Tusgaj arhiv. H-1, D-1, HN-127.

[3] YTA. H-1, D-1, HN-166.

[4] YTA. UTNONBBT. H-4, D-1, HN-216a.

[5] YTA. UTNONBBT. H-4, D-1, HN-296.

[6] YTA. UTNONBBT. H-4, D-1, HN-306.

[7] YTA. UTNONBBT. H-4, D-1, HN-309.

Sudalgaany bytjejel.

[1] Ardyn zasgaas 1921-1924 onuudad avsan huv'sgalt arga hemzheenyud. Ulaanbaatar hot: []Ardyn hevlelijn horoo, 1954.

[2] Bat-Ochir,L. Halhyn haadyn tegsgel. Ulaanbaatar hot: Sogoo nuur hevlelijn gazar, 2001.

- [3] Bauden, CH, R. Mongolyn orchin yeijn tyyh. Ulaanbaatar hot: Sudar örgөө hevlelijн газар. 2018.
- [4] Bygd Najramdah Mongol Ulsyn Ih, Baga hurlyn togtoo, yndsen huul', tunhguud. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlel. 1956.
- [5] Bishrelt gyn Sunduj: am'dral, өв. Ulaanbaatar hot: Erdem medeel hevlelijн газар. 2018.
- [6] Dashnyam, A. Halhyn sajn noyon han Namnansyren, Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1990.
- [7] Dangaasyren, N. BNMAU-yn kapitalist bus hөгzhilt ba hөдөө dekh nijgem-edijn zasgijn өөрчлөлт. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1971.
- [5] Dөrvөd dalaj han G.Tymendelgerzhav. /1874-1938/. Ulaanbaatar hot: Soyombo printing hevlelijн yjldver. 2009.
- [6] Mongol Ardyn Huv'sgalt Namyn товч тyyh. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1985.
- [7] Mongol Ardyn Huv'sgalt Namyn 3 дугаар ih hural. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1966.
- [8] Mongol Ardyn Huv'sgalt Namyn 4 dygeer ih hural. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1978.
- [9] Mongol Ardyn Huv'sgalt Namyn 5 дугаар ih hural. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1981.
- [10] MAHN-yn Ih бага hural, Төв Horoony Bygd hurluudyn togtool shijdver. /1921-1939/. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1956.
- [11] Mongol Ardyn Huv'sgalt Namyn тyyhend holbogdoh баримт бичгyyд. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. 1966.
- [12] Mongol-Zөvlөлтijn harilcaa. 1921-1974. Ulaanbaatar hot. Ulsyn hevlelijн газар. 1976.
- [13] Mongol Ulsyn Tyyh. 5 дугаар bot'. Ulaanbaatar hot: Ulsyn hevlelijн газар. Admon hevlelijн yjldver. 2004.
- [14] Mongol Ulsyn hөгzhlijн bodlogo, yzel баримтлал: huv'sgal, өөрчлөлт. /HKH zuun/ Ulaanbaatar hot: Soyombo printing hevlelijн газар. 2008.
- [15] Mongol Ulsyn sanhyy edijn zasgijn albany 100 zhil, Sangijn anhny sajd G.CHagdarzhavyn mendelsnij 140 zhil. Emhetgel. Ulaanbaatar hot: Mөnhijn yseg hevlelijн газар. 2011.
- [16] Menh-Ochir, D. Azzayaa, D. Mongol Ulsyn ajmag, hoshuu, sumyn товchoo. Ulaanbaatar hot: Soyombo printing hevlelijн газар. 2014.
- [17] Nasanbalzhir, C. Ardyn zasgaas 1921-1924 онуудад авсан huv'sgalt arga hemzheenyyд. Ulaanbaatar: Ulsyn hevlelijн газар, 1954.
- [18] Hoshuudyn darga songoh ba ajmgijn haadyn tamgyn huraah tuhaj togtool. Ulaanbaatar, 1924